

The Importance of Government Support in Increasing the Economic Efficiency of the Enterprise

Kurbanov Shovki Djuraevich¹

Azimov Ruslanbek Jamolovich²

Аннотация.

Ушбу мақолада корхоналар фаолиятида иқтисодий самарадорликнинг ўрни, уни оширишнинг назарий ва услубий жиҳатлари ҳам да давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмларининг аҳамияти тўғрисидаги фикрлар келтирилган. Иқтисодий ва ижтимоий самарадорликнинг моҳияти ва мезонлари ва самарадорликка таъсир қилувчи омиллар тўғрисида тушунчалар берилган.

Калит сўзлар. самарадорлик, қўллаб-қувватлаш механизмлари, қонун ва фармонлар, иқтисодий самарадорлик, ижтимоий самарадорлик, мезон, иш ҳақи харажатлари, меҳнатни тежаш, меҳнат унумдорлиги, инсон капитали

¹2nd year master of Karshi Engineering and Economics Institute

²1st year master's student of Karshi Engineering and Economics Institute

Кириш. Мамлакатимиз иқтисодий тармоқларини ишлаб чиқариш воситалари, меҳнат куруллари билан ва аҳолини саноат корхоналарида ишлаб чиқилган озиқ-овқат маҳсулотлари билан асосан саноат тармоғи таъминлайди. Ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий ривожини унинг саноатини тараққиёт даражасига боғлиқ. Саноат моддий ишлаб чиқаришнинг бош тармоғи, иқтисодийнинг пойдеворидир. Миллий иқтисодийнинг барча тармоқларини қайта қуришга қодир бўлган йирик машиналашган саноатгина иқтисодий тараққиётнинг бирдан бир моддий негизи бўлиши мумкин.

Республикамиз Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, иқтисодийдаги тизимли ўзгаришлар натижасида ялпи ички маҳсулот таркибида саноатнинг улуши жорий йилда 35 фоиздан 37 фоизга ортиши кутилмоқда. Бироқ айрим шаҳар ва туманларда бу ўта муҳим масалага етарлича эътибор берилмаяпти.

Оқибатда, республиканинг 27 та туманида саноатнинг улуши вилоят кўрсаткичининг 1 фоизига ҳам етмайди. Шу сабабли, ҳар бир туман ва шаҳар саноатини ривожлантириш бўйича ўрта ва узоқ муддатли дастурлар ишлаб чиқиш керак.¹

Маълумки, ҳар қандай олиб борилган иқтисодий фаолиятнинг натижаси эришилган самарадорлик кўрсаткичлари билан ўлчанади. Бундан ташқари ишлаб чиқариш самарадорлиги ҳар бир корхона фаолиятининг энг асосий вазифаси ҳисобланади. У хўжалик юритишнинг сифат ва миқдор кўрсаткичларини, шунингдек, буюмлашган ва жонли меҳнат харажатлари ҳамда олинган натижалар ўртасидаги муносабатни ифодалайди. Шундай экан, ишлаб чиқариш корхоналарининг бозор иқтисодиёти яъни, рақобатчилик муҳити мавжуд бўлган шароитда уларнинг барқарор фаолият кўрсатиши албатта самарадорлик кўрсаткичларига боғлиқ. Чунки, самарали фаолият кўрсатмаган корхонанинг инқирозга юз тутиши муқаррардир. Самарадорлик ва сифатли меҳнат туфайли корхона *биринчидан*, ўзининг иқтисодий барқарорлиги ва бозордаги рақобатчиликка бардош беришини таъминлайди, *иккинчидан*, ўз имиджини яхшилайти ва ҳамкорлар билан алоқаларини мустаҳкамлайди, *учинчидан*, ходимларнинг иқтисодий ва ижтимоий аҳолини яхшилайти.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, бугунги кунда ва истиқболда саноат корхоналарининг ижтимоий ва иқтисодий самарадорлигини ошириш, уларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш ҳамда сифатли саноат маҳсулотлари ишлаб чиқиш бўйича илмий тавсия ва амалий таклифлар ишлаб чиқиш ҳамда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳозирги кундаги долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Мамлакатда корхоналарнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш ҳамда саноат корхоналари фаолиятини ривожлантириш йўллари тўғрисида хорижлик ва европа иқтисодчи олимлардан М.И.Бухалков, В.П.Грузинов, Т.А.Слепнева, Е.В.Яркин, В.К.Скляренко, В.М.Прудников, Н.А.Васильева, Т.А.Матеуш, М.Г.Миронов, И.В.Сергеев, О.В.Баскакова, И.Бабич, Друкер, В.Шепелев Д.В.Бусигин, В.Д. Камаев, И.Н. Герчикова, Ф.Найт, И.Х.Тюнен, Р.Кантильон, К.Бодо, И.Х. Тюнен, Найтеар, Д.Гэлбрейт, Е.В. Глушенко, А.И.Капцовлар ва бошқалар тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, уларнинг турлари ва шакллари бўйича маълум бир томонларини ўрганиб, ўзларининг салмоқли ҳиссаларини қўшганлар.

¹ Ш.М. Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатаси аъзоларига 2018 йилда амалга оширилган асосий ишлар якуни ва Ўзбекистон Республикасини 2019 йилда ижтимоий- иқтисодий ривожлантиришнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Мурожаатномаси. Т., 28.12.2018 йил.

Ўзбекистоннинг етакчи олимларидан А.Ортиқов, Б.Т.Абдукаримов, А.Абдукаримов, Х.Абулқосимов, Ҳ.О.Раҳмонов, Ё.Абдуллаев, Ф.Каримов Э.Акрамов, Ш.Н.Зайниддинов, Б.Т.Салимов, Т.Шодиев ва бошқаларнинг илмий фаолиятларида ҳам саноат корхоналарининг ривожланиши ва самарадорлигини оширишнинг ўзига ҳос жиҳатлари маълум даражада ўрганилган.

Маълумки, ривожланаётган бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг иқтисодий стратегияси узоқ вақтга мўлжалланган фундаментал мақсадларни ўртага қўйиш билан бир қаторда, бу мақсадларга эришиш воситалари, йўллари белгилашни ҳам ўз ичига олади. Булар орасида ишлаб чиқариш самарадорлигини тўхтовсиз ошириб бориш муҳим ўрин тутади.

Таҳлиллар ва натижалар. Маълумки, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 декабрдаги “Давлат иштирокидаги корхоналар ижро этувчи органи фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 775-сон қарори қабул қилинди. Шунингдек, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг 79-моддасига мувофиқ жамиятнинг директориға, бошқарув аъзолариға тўланадиган ҳақ миқдори жамият фаолиятининг самарадорлигига тўғридан-тўғри боғлиқ бўлиши маълумот учун қабул қилинди. Давлат иштирокидаги корхоналар ижро этувчи органи фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини такомиллаштириш мақсадида самарадорликнинг муҳим кўрсаткичлари қаторида қўшимча кўрсаткичлар жорий этилди.

Ушбу қарорда қуйидагилар назарда тутилган:

- ижро этувчи орган фаолияти самарадорлиги натижалари Агентлик сайтида жойлаштирилмаган ёки уларнинг фаолияти қониқарсиз ёхуд паст даражада деб эътироф этилган тақдирда, ижро этувчи орган аъзолари рағбатлантирилишига йўл қўйилмайди;
- давлат иштирокидаги корхоналар, шу жумладан тижорат банклари ижро этувчи органининг йил якунлари бўйича фаолияти самарадорлиги юқори баҳоланган тақдирда, уларнинг раҳбарларига олинган соф фойданинг 5 фоизигача бўлган миқдорда бир йўла тўланадиган мукофот берилиши мумкин;
- молиявий ҳисоботни шакллантириш ва топшириш муддатидан қатъи назар, давлат иштирокидаги корхоналар ҳар чорақда самарадорликнинг муҳим кўрсаткичлари бажарилишини ҳисоблайди ва эълон қилади.

Мазкур баҳолаш тизими корхоналар самарадорлигининг қуйидаги асосий кўрсаткичларини ўз ичига олади: - соф тушум прогнози; - соф фойда прогнози; - таннархни пасайтириш; - маҳаллийлаштириш; - хорижий валютага боғлиқ эмаслиги; - инвестиция дастури; - экспорт; - ишлаб чиқариш қувватларини ишга тушириш; - энергия самарадорлиги.

Баҳолаш мақсади учун ҳар бир самарадорликнинг муҳим кўрсаткичларига унинг ташкилот учун аҳамиятини акс эттирувчи салмоқ ўлчови белгиланади. ДСК, Давлат статистика қўмитаси, Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги, Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги билан биргаликда бир ой муддатда давлат иштирокидаги корхоналар ва уларнинг тизимидаги юридик шахслар тўғрисидаги маълумотларни, шу жумладан

бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботларни Агентликнинг “Давлат мулки” ахборот тизимига киритиш ишларини якунига етказиш белгиланган эди. Икки ой муддатда давлат иштирокидаги корхоналар учун уларнинг фаолияти самарадорлигининг муҳим кўрсаткичларига оид маълумотлар онлайн тарзда “Давлат мулки” ахборот тизимига киритилишини назарда тутувчи дастурий таъминот ишлаб чиқилишини таъминлаш вазифаси белгиланган эди. Шу билан бирга 2021 йил 1 февралга қадар давлат иштирокидаги корхоналарнинг иқтисодиётдаги улушини, уларни ЯИМ, экспорт ҳажмлари, асосий капиталга инвестициялар шаклланиши, ишлаб чиқаришдаги ва аҳоли бандлигидаги улушларини ҳисоблаш тизими йўлга қўйилиши таъкидланган эди. 2021 йил 1 мартга қадар эса давлат иштирокидаги корхоналар томонидан илғор халқаро тажриба ва стандартлар асосида корхона фаолияти давомийлигини (business continuity) таъминлашга қаратилган ҳужжатлар ва кўрсаткичлар ишлаб чиқилиб тасдиқланган эди.

Ўзбекистонда қўшма корхоналар ва хорижий корхоналарни рўйхатдан ўтказиш хорижий сармоя иштирокидаги корхоналарни рўйхатдан ўтказиш учун Устав фонди миқдори камида қарийб 75 000 АҚШ доллар бўлиши ҳамда умумий устав фонди миқдорида хорижий юридик шахс улуши камида 30% ни ташкил этиши белгиланган.

Хорижий сармоядор иштирокида корхона ташкил этиш учун куйидаги вазифалар амалга оширилиши зарур:

- муассис ҳужжатлари пакетини ишлаб чиқиш ёки амалдаги корхона ҳужжатларига ўзгартишлар киритиш (агарда инвестиция амалдаги корхонага жалб қилинаётган бўлса).
- фирма номини захирага олиб қўйиш.
- муассис ҳужжатларининг нотариал ишончномаси.
- юридик шахснинг давлат рўйхатидан ўтганлиги ёки қайта ўтганлиги.
- асосий муҳр ва бурчак штампни тайёрлаш, агар талаб этилган ҳолда.
- банк хизматини кўрсатиш бўйича шартнома тузиш ва банк ҳисоб рақамларини очиш. Бу албатта энди тузилаётган корхоналар учун талаб этилади.

Хорижий сармоядор иштирокида янги тузилган корхона давлат рўйхатидан ўтганидан сўнг юридик шахс мақоми ва фаолият юритиш ҳуқуқига эга бўлади. “Ягона дарча” марказига Муассис - юридик шахснинг жойлашган манзили ёки муассис - жисмоний шахснинг доимий яшаш манзили бўйича мурожаат қилиш лозим. 2017 йил 1 январдан бошлаб тадбиркорлик субъектларини рўйхатдан ўтказиш Интернет орқали Интерфаол давлат хизматлари ягона порталига интеграциялаштирилган тадбиркорлик субъектларини автоматлашган рўйхатга олиш тизими ёрдамида амалга ошириш мумкин. Давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг ушбу кўринишлари корхоналар фаолиятида амалий ёрдам кўрсатмоқда.

Самарадорлик сўзи - бу энг кўп учрайдиган умумий тушунчалардан бири бўлиб, иқтисодий - ижтимоий тараққиётнинг хилма-хил соҳаларида жуда кенг ишлатилади. Масалан, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлиги, меҳнат самарадорлиги, ўқиш ва ўқитиш самарадорлиги, даволаш ва даволаниш самарадорлиги, қабул қилинган қонун ва қоидалар ҳамда ечимларнинг самарадорлиги ва ҳоказолар. Самарадорлик саноат ишлаб чиқариш фаолиятининг “кўзгуси” ҳисобланади. Бу “кўзгу”да ишлаб чиқаришнинг барча

натижаларини кўриш мумкин. Маълумки, ҳар бир тармоқ, корхона, қолаверса, ҳар бир шахс ўз ишлаб чиқариш фаолиятида максимум фойда олишга интилади. Унинг учун маълум харажатлар қилади. Ана шу фойда билан харажатлар ўртасидаги фарқ тармоқ ва корхона фаолиятининг “кўзгуси” бўлган самарадорликда кўзга ташланади. Ишлаб чиқаришнинг энг юқори самарадорлиги ишлаб чиқариш харажатларини минимум даражага келтиришдан иборат.

Самарадорлик - бу фойдалилик, натижалиликдир. Маълумки, қандайдир натижа олиш учун меҳнат қилиш, ишлаш, маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш ва маълум миқдорда харажат қилиш керак.

Самарадорликни аниқлаш учун натижани шу натижага эришишга сарфланган харажатлар ёки ресурслар билан таққослаш керак. Демак, самарадорлик ишлаб чиқариш фаолияти натижалари билан уларга эришиш учун сарфланган меҳнат, моддий ва молиявий ресурсларнинг ўзаро нисбатидир.

Ишлаб чиқаришнинг иқтисодий ва ижтимоий самарадорлигини фарқлайдилар. Самарадорликни иқтисодий ва ижтимоий турларга бўлиш шартли бўлиниш ҳисобланади. Моддий ишлаб чиқариш жараёнида юзага келадиган ва меҳнат харажатлари билан боғлиқ бўлган натижаларнинг ҳаммаси иқтисодий ва маълум маънода ижтимоий самара деб айтиш мумкин.

Иқтисодий самарадорлик ишлаб чиқаришнинг иқтисодий натижасини кўрсатади. Масалан, маҳсулот ишлаб чиқариш, бошқарув, янги техника ва технологияни жорий этиш, меҳнат сифатини ошириш ва ҳоказоларнинг натижаси. Иқтисодий самара материал, меҳнат, пул ва бошқа ресурсларни тежаш туфайли эришилган миқдор, вақтни тежаш, қурилиш муддатларини қисқартириш, меҳнат сарфини тежаш, иш вақтининг зое кетишини камайтириш, маблағлар оборотини тезлаштириш, маҳсулот етиштириш ҳажминини ўстириш, ишлар сифатини яхшилаш ва бошқа натижалар билан тавсифланади.

Ижтимоий самарадорлик шахснинг ҳар томонлама камол топишига ёрдам берадиган тадбирларни амалга оширишнинг самарадорлигини ифодалайди. У меҳнат ва турмуш шароитларини яхшиланишида, ходимлар малакасини оширишда акс этади ва асосий озик-овқат, sanoat товарларининг аҳоли жон бошига истеъмол қилиниши, ижтимоий истеъмол фондларидан бериладиган нафақа ва имтиёзлар, кадрлар тайёрлаш бўйича харажатларнинг ўсиши билан тавсифланади.

Ушбу самаралар ишлаб чиқаришнинг ўзида вужудга келаётганини ва бирлашиб бажарилган меҳнат туфайли ишловчилар ўртасидаги муносабатлар таърифланишини назарда тутсак, уларни ижтимоий-иқтисодий самара деб атасак бўлади.

Иқтисодий самарадорликнинг моҳияти унинг мезони ва кўрсаткичлар тизимида акс этади.

Мезон масаласи иқтисодий самарадорлик назариясининг энг муҳим соҳаси ҳисобланади. Фалсафий маънода мезон-бу асосий ўлчов, муҳим фарқли белги, асосий нуқтаи назардир. Шулар асосидагина у ёки бу соҳадаги бизнинг билимларимизни объектив ҳақиқатлигини, тўғрилигини ва ишончлилигини аниқлаш, ҳақиқатни англашмовчиликлардан фарқ қилиши мумкин.

Саноат ишлаб чиқариши самарадорлигини оширишнинг ҳал қилувчи йўлларида яна бири фан-техника тараққиётини жадаллаштиришдир. Техник ва технологик омил меҳнат унумдорлигини ўстиришнинг камида учдан икки қисмини таъминлайди.

Саноат ишлаб чиқариши ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини юқори даражага кўтаришда инсон омилининг роли бекиёсдир. Инсонларнинг ташаббуси, куч-ғайрати, жонли ижодиёти ҳар қандай тараққиётнинг қудратли кучи ва энг муҳим манбаи ҳисобланади. Шу сабабли ҳам инсонни жамиятнинг асосий ишлаб чиқарувчи кучи деб айтадилар. У барча янгиликларни, шу жумладан, янги, илғор техника-технологияларни яратади, ишлаб чиқаришни оқилона ташкил этади, илмий ва амалий кашфиётлар қилади. Барча ишлаб чиқариш воситалари инсон меҳнати билан ҳаракатга келтирилади, фойдали нарсалар ҳосил қилинади. Бироқ инсон фақат асосий ишлаб чиқарувчи кучгина эмас, шу билан бирга ишлаб чиқариш ва бошқа ижтимоий муносабатларнинг субъекти ҳамдир. Одамлар фаолияти шу муносабатлар орқали рўёбга чиқади. Бу фаолият йўналиши ва натижалари ходимнинг ўз фаолиятида қандай ўй-фикрларга, тасаввурларга, мақсадларга, ҳаётий йўл-йўриқларга, муддаоларга ва психологик эътиқодларга амал қилишига боғлиқ. Шу сабабли инсон омилининг моҳияти, аҳамияти ва мазмуни таҳлил этилганда гап фақат инсон ҳақидагина эмас, балки аввало инсон яшаб, меҳнат қилаётган ижтимоий муносабатларнинг бутун тизими билан белгиланувчи ижтимоий сифатлар, фаолиятни рағбатлантирувчи омиллар ва муддаолар ҳақида бориши керак.

Хулоса ва таклифлар. Мамлакатимиз илк бор халқаро кредит рейтингини олди ва жаҳон молия бозорида 1 миллиард долларлик облигацияларини муваффақиятли жойлаштирди. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти томонидан Ўзбекистоннинг кредитга доир таваккалчилик рейтинги охириги 10 йилда биринчи марта яхшиланди.

Энергетика, нефть-газ, геология, транспорт, йўл қурилиши, қишлоқ ва сув хўжалиги, ичимлик суви ва иссиқлик таъминоти ҳамда бошқа қатор тармоқларда чуқур таркибий ислохотлар бошланди. Саноатнинг 12 та етакчи тармоғида модернизациялаш ва рақобатдошликни кучайтириш дастурлари жадал амалга оширилмоқда. Натижада ўтган йили иқтисодий ўсиш 5,6 фоизни ташкил этди. Саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми 6,6 фоизга, экспорт – 28 фоизга кўпайди. Олтин-валюта захираларимиз 2019 йил давомида 2,2 миллиард долларга ортиб, 28,6 миллиард долларга етди. Маълумки, иқтисодий тараққиётнинг турли босқичларида техника тараққиётининг характери ва мазмуни ўз хусусиятларига эга бўлади. Масалан, бозор иқтисодиётига ўтиш натижасида фан-техника тараққиёти ундаги миқдорий ўзгаришларгагина эмас, балки кўпроқ сифат ўзгаришларига қаратилади. Умуман, самарадорлик иқтисодиётдаги сифат ўзгаришлари билан боғлиқдир, бу талаб фан-техника тараққиётига ҳам тўлиқ жорий этилади.

Демак, хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, саноат ишлаб чиқаришини эркинлаштириш ва бу тармоқда ислохотларни чуқурлаштириш самарадорликни оширишнинг асосий йўналиши ҳисобланади. Корхоналарнинг иқтисодий самарадорлигини оширишда давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг аҳамияти каттадир. Корхона ишлаб чиқариши самарадорлигини оширишнинг ҳал қилувчи йўлларида яна бири фан-техника тараққиётини жадаллаштириш бўлиб, техник ва технологик омил меҳнат унумдорлигини ўстиришнинг камида учдан икки қисмини таъминлайди. Шунингдек, корхона иқтисодий самарадорлигини оширишда давлат томонидан қўллаб-қувватлашга эътибор қаратиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва саноат вазирлиги ҳузуридаги Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги тўғрисида НИЗОМ. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 16 январдаги 28-сон қарори

2. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 декабрдаги “Давлат иштирокидаги корхоналар ижро этувчи органи фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 775-сон қарори
3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, Халқ сўзи, 28.12.2018 йил
4. Ортиқов А. Саноат иқтисодиёти. Дарслик. –Т.: ТГЭУ, 2011, - 256 бет.
5. Абдукаримов И.Т. ва бошқалар. Корхона иқтисодий салоҳияти таҳлили. – Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2010, – 256 б.
6. Складенко В.К., Прудников В.М. Экономика предприятия: учебник – М.: ИНФРА-М, 2009- 528 с.
7. Fayzieva Shirin Shodmonovna, Yuldashev Nuriddin Negmatovich. THE ROLE OF LIVESTOCK REFORM IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. <https://saarj.com> ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492
8. Ergashev R.Kh., Khamraeva S.N., Fayzieva Sh.Sh. Innovative development of agricultural infrastructure: problems and ways of its achievement // The phenomenon of market economy: from the origins to the present day. Partnership in the face of risk and uncertainty. - 2020 .S. 310-319.
9. Fayzieva Sh.Sh. Value of competitive business strategies and enterprise strategy.
10. Fayzieva Sh.Sh., Djalilova N.M., Yuldasheva Sh.A. The main directions of reforms in the livestock sector in the development of the country's economy//TRANS Asian Journal of Marketing & Management Research (TAJMMR). – 2020. – Т. 9. – №. 4. – С. 67-71.
11. <http://www.lex.uz>. _ - Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
12. www.gov.uz.-Хукумат сайти.